

TELEOLOJİK AHLAK ANLAYIŞLARINDA MUTLULUĞA ULAŞMADA AHLAKİ DEĞERLERİN YERİ

THE ROLE OF VIRTUES IN THE PURSUOT OF HAPPINESS IN TELEOLOGICAL ETHICS

Fatih AYDIN*

ÖZET: Ahlâk, ilk dönem filozoflarından itibaren genel olarak “davranışların kendisinden kolaylıklar çıktığı bir meleke” şeklinde tarif edilir. Ahlâk alanı ise insan davranışlarının kendisinden çıktığı güçleri (kuvve), bu güçlerin davranışlara etkisi, iyi ve kötü davranışların neye göre belirlendiği gibi konuları içerir. Bu açıdan ahlâk öğretilerini genel itibarıyla teleolojik ve deontolojik şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Teleolojik ahlâk anlayışına göre insan davranışının ahlâkî açıdan değerini belirleyen öge o davranışın sonuçları ve gayesidir. Bu yaklaşıma sahip filozoflar iyi ve mutlu bir yaşamın nasıl olması gerektiğini ve davranışların sonucunda mutluluğa ulaşmak için yapılması gereken etkinlikleri tartışmışlardır.

Felsefenin önemli kavramlarından biri olan mutluluk, teleolojik ahlâk anlayışlarına göre ulaşılması gereken en temel hedeftir. Bu nedenle mutluluk her zaman kendinden dolayı seçilen bir amaç olup asla bir başka şeyin aracı olarak görülmez. Mutlulukçu ahlâk anlayışını benimseyen düşünürler erdemleri kazanmayı mutluluğun ön şartı olarak kabul ederler. Onlara göre, erdemler kazanıldıktan ve kişide davranış haline geldikten sonra mutluluğa ulaşılır. Özellikle Platon’dan beri gelen bu yaklaşımı İslâm ahlâk filozofları da devam ettirir. Ruhun üç parçasına karşılık gelen hikmet, iffet ve cesaret erdemleri alt erdemlerinin de kazanılmasıyla insan, kendisinden beklenen yetkinliğe ulaşarak en yüce mutluluğu kazanır. Bunun yanında üç temel erdemın kazanılması da adalet erdemini doğurmaktadır. Bu şekilde dört temel erdem üzerine sistemini kurgulayan ahlâk düşünürleri en yüce gaye olarak mutluluğu görmekte ve onun kazanılmasının da erdemleri elde etmeye bağlı olduğunu vurgulamaktadırlar. Filozofların yaklaşımlarına göre erdem, insanı mutluluğa yönlendirmesinin yanında insana mutluluk kazandıran temel bir değerdir. Dolayısıyla erdeme uygun etkinlikler sayesinde arzu edilen gerçek mutluluğa ulaşılmış olur. Çalışmanın ilk bölümünde mutluluğun ahlâk filozofları tarafından nasıl yorumlandığı, gerçek mutluluğa ulaşıp ulaşılamayacağı gibi temel soruların cevapları arandı. İkinci bölümde ise ahlâk filozoflarının mutluluğa ulaşmanın temel unsuru olarak gördüğü erdemlere yer verildi. Bu bölümde erdemın tarifi, erdem çeşitleri, temel erdemlerin alt türleri, erdemli davranışın özellikleri gibi konular karşılaştırmalı olarak incelendi. Bu değerlendirmeler neticesinde teleolojik ahlâk anlayışına sahip ilk ve orta çağ filozoflarının mutluluğu temel bir gaye olarak gördükleri, bu gayeye ulaşmanın da ancak erdemli bir hayat sürmekle mümkün olduğu konusunda hemfikir oldukları sonucuna ulaşıldı.

Anahtar Kelimeler: mutluluk, erdemler, ahlâk, teleoloji, yetkinlik

ABSTRACT: Ethics is generally described as a faculty from which behaviors emanate. Ethics is a field of study that is concerned with the powers from which human behaviors emerge, their impacts on these behaviors, and what determines what is good and bad. Therefore, ethical teachings can be divided into two: teleological and deontological. According to teleological ethics, the ethical value of an action is determined by its intentions and consequences. Proponents of this perspective have pondered how a good and happy life should look like and what it takes to attain happiness as a result of one’s actions.

Happiness, as one of the important concepts of philosophy, is the most fundamental goal in teleological ethics. Hence, happiness is a goal pursued for its own sake and is never seen as a means to any other end. Eudaimonistic philosophers consider the attainment of virtues as a prerequisite to happiness. In this view, happiness is attained when virtues become habitual. This view, which can be traced back to Plato, has also been embraced by Islamic philosophers. One can reach the greatest happiness through the attainment of the three virtues corresponding to the components of soul, together with their sub-virtues: wisdom, chastity and courage. Moreover, the attainment of these three virtues brings about the virtue of justice. Based on these four fundamental virtues, ethics

philosophers consider the pursuit of happiness as the ultimate goal in one's life and argue that the greatest happiness can be reached through the attainment of these virtues. Not only do virtues direct individuals to the pursuit of happiness, but they can also help individuals attain happiness. Thus, the desired level of real happiness can be reached by doing virtuous acts.

The first part of the present study focuses on how ethics philosophers explain an interpret happiness and whether it is possible to reach real happiness. In the second part, the virtues that ethics philosophers view as the fundamental elements in attaining happiness. Also, this section examines the definition of virtue, virtue types, sub-virtues, and the characteristics of virtuous acts. Consequently, this study disclosed that ancient and medieaval philosophers regarded the pursuit of happiness as a fundamental goal in one's life, and that these philosophers agreed that this goal could be accomplished by leading a virtuous life.

Keywords: happiness, virtues, ethics, teleology, competency

GİRİŞ

Ahlâk kavramı iyi ve kötü huyları diğer bir ifadeyle fazilet ve reziletleri ifade etmek için kullanılır. İslam filozoflarının bir çoğu ahlâkı, “fiillerin, düşünmeksizin kendisinden kolaylıkla çıktığı bir meleke” olarak tarif etmektedir (Galen, 1937, 25). Ahlâk alanı ise, siyasî ve ahlâkî bir varlık olan insanın güçleri (kuvve), bu güçlerin davranışlarına etkisi, iyi ve kötü davranışların neye göre belirlendiği gibi konuları içerir.

Ahlâk öğretilerini en genel çerçevede ikiye ayırmak mümkündür. a) teleolojik (gaye güdücü) b) deontolojik (gaye güdücü olmayan) ahlâk anlayışı. Teleolojik ahlâk anlayışı insanın davranışının ahlâkî açıdan değerini ve doğruluğunu belirleyen nihaî ögenin, o davranışın sonuçları ve gayesi olduğunu savunan ahlâk görüşüdür. Bu ahlâk yaklaşımında ilk olarak “iyi nedir, doğru davranış hangisidir” gibi soruların cevapları aranır. Dolayısıyla gayeci ahlâk anlayışlarında değere ilişkin düşünme ahlâkî yükümlülüğe ilişkin düşünmeden önce gelir. Elde edilmesi gereken şey önce bir gaye olarak belirlenir; sonra da o gayeye ulaştıracak araç değerler araştırılır. Antik dönem ve ortaçağ ahlâk filozoflarının önemli bir kısmının gaye güdücü ahlâk anlayışına sahip olduğunu söylemek mümkündür (Bircan, 2001, 21).

Gaye-güdücü ahlâk filozofları, ahlâkî davranışların nihaî gayesinin ne olduğu sorusuna bizâtihi ve en yüksek iyi olan mutluluktur cevabını verirler. Yani ahlâkî davranışın değerini, iyi olarak belirlenen mutluluk veya en yüce gaye olarak mutluluğa ulaştırıp ulaştırmaması belirlemektedir (Bircan, 2001, 22). Bu açıdan bakıldığında gaye-güdücü ahlâk felsefesi “mutlulukçu (eudaimonist) ahlâk öğretileri” şeklinde de ifade edilir. Nitekim Aristo mutluluğu en yüce gaye şeklinde nitelendirirken bu gayenin iki özelliğine dikkat çeker. Bunlardan birincisi, gayeler içerisinde en çok kendisi gaye olma özelliğine sahip olan ve hep kendisi için tercih edilen olma özelliği; ikincisi kendine yeter olma yani her şeyden çok tercih edilen ve hiçbir eksiği bulunmayan bir şey olma özelliğine sahip olmaktır (Kılıç, 1992, 20).

Bu makalemizde amacımız genelde felsefenin özelde ise ahlâk ve siyaset felsefesinin temel kavramlarından biri olan mutluluğu ve buna götüren araç değerleri-ahlâkî değerleri (erdemleri) mutlulukçu ahlâk filozoflarının ne şekilde ele aldıklarını ifade edip ahlâkî değerlerin mutlulukla ilişkisini değerlendirmektir.

Gaye-Güdücü Ahlâk Filozoflarının Mutluluk Anlayışları

Mutluluk, insan davranışlarının nihai ve en yüksek amacı olan hal, yaşamdaki en yüksek değer ya da hedefe ulaşma durumu, acının yokluğu yada haz hali, bütün bir insan varlığının uyumlu olması durumu, insanın kendi potansiyel güçlerini gerçekleştirmesinin, ödevlerini yapmasının erdemli olmasının sonucu olan yetkinlik hali şeklinde tanımlanabilir (Cevizci, Ahmet, 2000, 233).

Mutlulukçu ahlâk filozofları mutluluğun en yüce gaye olduğu konusunda fikir birliği içerisinde olmakla birlikte mutluluğun mahiyeti ve mutluluğa ulaşma yollarında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Antik dönemde insan üzerine konuşan ilk filozof Sokrates, mutluluğu erdemlerin tamlığı

ve “iyi” kavramıyla açıklar. Ona göre iyi, sahibini daima mutlu eder. Bu iyiler; zenginlik, sağlık, güzellik ve bedene yardımcı olan her şeyi içerir. Aynı şekilde soyluluk, güç, onur, ölçülülük, adalet ve cesaret de iyiler sınıfına girmektedir. Yalnız filozofa göre hiçbir şey erdeme sahip olmaktan daha değerli değildir. Yani erdem, sahibini mutlu yapacak tek şeydir. Aslında Sokrates’e göre tek iyi vardır; o da erdemdir. Erdemin eksikliği ise cahillik ve mutsuzluğu netice verir. Dolayısıyla erdeme uygun olmayan davranış bilgisizlik ve kötülükle eş anlamlı olup erdemli olmayan kişi kötü kişidir. Sağlık, zenginlik, onur gibi şeyler kendiliğinden değerli olan şeyler değildir. Fakat bunlar mutlulukta önemli rol oynarlar. Bunlar bilgisizlik tarafından yönlendirilirse kötüdür, erdem tarafından yönlendirilirse iyidir (Akarsu, 1967, 25-27).

Ahlâk anlayışını üç parçalı ruh anlayışına dayandıran Platon’a göre ruhun en alt kısmı hayatın devamı için karşılanması gereken bedensel ve maddî ihtiyaçların yeri olup güdüler, bedensel istekler ve arzular bu kısımda yer alır. Ruhun en üst kısmı ise merak, anlama ve anlamlandırma isteği ile hakikati keşfetme ve kavrama duygusunun yeri olan akıldır. Platon’un ahlâk öğretisinin en temel kavramı ise erdemdir. “Devlet” diyalogunda erdemi her varlığın kendine özgü bir görevi olduğu öğretisine dayandırır. Buna göre erdem, bir varlığın kendine uygun işlevini gerçekleştirip kendi görevini gereği gibi yerine getirmesinden meydana gelir. Ruhun parçaları arasında denge ve uyum sağlama da erdemle ilgilidir. Örneğin ruhun istek, arzu, güdüler ve bedensel isteklerinin bulunduğu en aşağı parçasının erdemi ölçülülük, orta parçasının erdemi cesaret ve en üst parçasının erdemi de bilgeliktir ki bütün bunları kendinde toplayan en yüksek erdem ise adalettir. Platon’a göre mutluluk doğruluk ve adaletin, mutsuzluk da ölçsüzlük ve adaletsizliğin neticesinde ortaya çıkar (Platon, 1975, 130; Bircan, 2001, 25-26).

Mutluluğu hazla açıklayan Epiküros’e göre ise haz, elemin yokluğudur ve bu hazlar “tabii”-“tabii olmayan”, “zorunlu”-“zorunlu olmayan” şeklinde farklılık gösterir. Kişi, kendi mutluluğu için hangi hazların onu elemenden kurtarıp mutlu kılacağını bilmek ve seçmek zorundadır. Tabii, sürekli, zorunlu ve güvenilir olan ruhî hazları seçip ölçülü olursa kendi kendisiyle uyum içinde olacak, sıkıntılardan ve gereksiz korkulardan kurtulup mutlu olacaktır (Epikür, 1962, 38).

İnsanın hayattaki en son amacının mutluluk olduğunu dile getiren Aristo, insanı bu amaca ulaştıracak aracın erdem olduğuna dikkat çeker. Aslında mutluluk ruhun erdeme uygun faaliyetidir. Dolayısıyla mutluluğa ulaşmanın yolu erdemli bir hayattan geçer. Erdeme aykırı olan etkinlikler mutluluğun tersini netice verir (Aristoteles, 1997, 17, 28). Aristo erdemleri iki kategoriye ayırır. Düşünce erdemleri ve karakter erdemleri. Düşünce erdemleri aklın etkinliği ile ilgili olup hikmet, bilgelik, doğru yargılama, akli başındalık ve ileri görüşlülük bu gruba girer (Aristoteles, 1997, 23, 114). Âdet ve alışkanlıklardan doğan karakter erdemleri ise zihinle irade arasındaki ahenkten meydana gelir. Bu erdemler hazlarda ve acılarda orta olmalarla ilgilidir. Örneğin cömertlik cimrilikle savurganlığın; ölçülülük haz düşkünlüğü ile duyarsızlığın; yiğitlik korkaklıkla cüretliliğin; dostluk da dalkavukluk ile soğukluğun orta halleridir. Bu tür erdemlerin hiçbiri bize tabiattan gelmiş değildir, doğa vergisi olarak da bizde bulunmazlar. Sadece bunları elde edebilecek yapımız vardır (Aristo1998, 52, 57; Weber, 1991, 86).

Bununla birlikte mutluluk Aristo’ya göre bir huy olmayıp kendi başına tercih edilen etkinliktir. Kendi başına tercih edilen de kendisinden etkinliğin dışında hiçbir şey beklenmeyen etkinliklerdir. Bu tür etkinlikler de erdeme uygun eylemlerdir (Aristoteles, 1997, 211). İnsanlar üç nedenden dolayı iyi ve erdemli olurlar. Bunlar doğa, alışkanlık yahut eğitim ve akıldır (Aristoteles, 1983, 225). İyi bir insanda bu üçünün de uyumlu olarak işlemesi gerekir. O halde erdemli olabilmek için erdemli sayılan davranışları çok tekrar etmek suretiyle bu erdemlerle ilgili etkinliklerde bulunmak gerekir. Nitekim ev yapa yapa mimar, gitar çala çala gitarçı olunur ve bunun gibi de adaletli şeyleri devamlı yaparak âdil insan, ölçülü davrana davrana ölçülü, yiğitçe davrana davrana yiğit insan olunur ve bu güzel erdemler zamanla insanda birer melekeye dönüşür; böylece insan daha erdemli ve aynı zamanda daha mutlu olur (Aristo, 1997, 24).

İslam filozofları ise mutluluğunun karşılığı olarak “es-saade” kavramını kullanır. Ancak bu kavram genellikle “kusvâ”, “ulyâ” (en yüce mutluluk) gibi sıfatlarla nitelemişlerdir. Dolayısıyla

onların mutlulukla kastettikleri şey gelip geçici hazlar üzerine bina edilmiş gündelik hayata dair mutluluk halleri değildir.

İslam filozofları içerisinde mutluluk konusuna en fazla yer veren filozof Fârâbî olmuştur. Nitekim o Tahsîlü's-Sa'ade, et-Tenbîh alâ sebîli's-sa'ade gibi eserleri başta olmak üzere eserlerin önemli bir kısmında mutluluğu kazanma yollarına dair önemli hatırlatma ve uyarılarda bulunur. Fârâbî'ye göre mutluluk, başka bir şeyin elde edilmesi için olmayıp sadece kendisi için istenen, kendine yeter olan en yüksek iyiliktir (Fârâbî, el-Medinetü'l-Fâzıla, 1991, 106). Yani mutluluk iyi şeyler arasında en iyi olan, tercih edilenler arasında en çok tercih edilen ve insanın yöneldiği amacın en yetkinidir. Sözgelimi ilaç içmek iyidir ama ilaç içmeden kasıt sağlıklı olmaktır. Bu durumda ilaç içme kendisi için değil de sağlık için tercih edilmiş olur. Burada en yetkin gaye sağlıklı olmaktır. Mutluluk da, elde edildikten sonra kendisinden başka bir amaca yönelmeye gerek duymadığımız, başkasından dolayı değil bizzat kendisinden dolayı tercih edilendir. Dolayısıyla mutluluk bütün gayelerin en yetkini ve kendi kendine yeterli olanıdır ve bunun ötesinde de insanın elde edebileceği başka bir şey yoktur (Bircan, 2001, 56-57). Bir başka tarifte de filozof mutluluğu “insan nefsinin maddeye muhtaç olmayacak şekilde yetkinliğe ulaşması” şeklinde açıklar. Mutluluk salt iyilik ve hayır olup bu mutluluğun elde edilebilmesi için yararlı olan her şey iyidir. Ancak bu iyilik, onların özlerinden olmayıp mutluluk için yararlı olmalarından kaynaklanır. Sadece mutluluk için ve mutluluktan dolayı yapılan şeyler iyidir (Fârâbî, 1993, 72; Tahsîlü's-Sa'ade, 1983, 38). Mutluluğu insanın var oluş gayesi olarak belirleyen Fârâbî, bunun nihâî gaye olduğunu başka şeylerin ancak bu gayeyi elde etmek için araç olduğunu belirtir. Mutluluk her insanın arzuladığı şey olmakla birlikte bazen insanlar neyin mutluluk olduğu konusunda yanılgılara düşebilir. Kimi insanlar hayatın amacının zevk, yarar, şeref ve başkanlık gibi şeyler olduğunu ve bunların mutluluk olduğunu zannederler (Fârâbî, 1985, 3). Böylece Fârâbî gerçek mutluluk ile mutluluk olmadıkları halde öyle zannedilen şeyler arasında ayırım yapmaktadır.

İbn Miskeveyh de mutluluğu Aristoteles ve Fârâbî'de olduğu gibi en yüksek iyilik şeklinde nitelendirir. Ona göre “iyilik amaçlanan en son gayedir. Mutluluk ise ona ulaşana göre bir iyilik ve olgunluk olduğundan mutluluk da özü itibarıyla iyilik olup iyiliklere mükemmellik kazandırır ve iyiliklerin amaçlarını oluşturur. Mükemmelliğe ulaşıldığında ise başka bir şeye ihtiyaç duyulmaz. Bu nedenle mutluluğu en üstün iyiliktir.” (İbn Miskeveyh, 1983, 73-76).

İbn Sînâ da mutluluğu en yüksek gaye olarak nitelemekte bu gayeye ulaşmanın nefsin yetkinleşmesi sayesinde mümkün olduğunu belirtmektedir. Nefsi nazarî (bilme gücü) ve amelî (yapma gücü) şeklinde ikiye ayıran filozof nazarî yönün soyut düşünceyle ve akledilirler dünyasına, amelî yönün de bedene yönelik olduğuna dikkat çeker. Nefsin yetkinleşmesi de nazarî ve amelî hakikatleri tasavvur ve tasdik ettiği oranda mümkün olmaktadır. (Aydın, 1984, 433-436)

Özetle ifade edecek olursak filozoflara göre erdemler üzerine bina edilen bütün eylemler kendisi bir amaç olmayıp amaca hizmet eden araçlardır. Çünkü filozoflara göre asıl amaç kabul edilen mutluluğa götüren her bir etkinlik daha yüksek bir gaye için vasıta olmaktadır. Dolayısıyla yetkinliği kazanma ya da bir gayeye ulaşmak için yapılan etkinliklerin temelinde mutluluğa ulaşma arzusu yatmaktadır. “Mutlulukçu” şeklinde nitelendirilen filozoflar bu amaca ulaşma konusunda araç değer olarak erdemleri kabul etmekte ve erdemlerin kazanılması ile en yüce gaye olan mutluluğa ulaşabileceğini savunmaktadır.

Mutluluğa Ulaşma Yolunda Ahlâkî Erdemler

Gayeci ahlâk filozofları mutluluğa ulaşmada erdemli bir hayat sürmenin önemine vurgu yaparlar. Aristo insanın hayattaki nihâî hedefinin mutluluk olduğunu dile getirirken onu bu amaca ulaştıracak aracın ise erdem olduğuna dikkat çeker (Akarsu, 1998, 130). Bu durumda erdemi mutluluğun ön koşulu olarak belirlemek mümkündür. Dolayısıyla erdeme uygun olmayan etkinlikler de nihâî anlamda mutsuzluğun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Gayeci ahlâk filozofları erdemi “kötülükleri meydana getiren aşırı uçların ortası” şeklinde tarif ederler. Bu takdirde erdemli davranış bu orta noktadan biraz saparsa erdemsizliği meydana getirir. Örneğin cimrilik kötü bir davranış olduğu

gibi israf da kötü bir davranıştır. Bunların ortasında yer alan cömertlik ise iyi bir davranış olup erdem olarak nitelendirilir. Erdemler orta noktayı teşkil etmeleri açısından itidali temsil etmektedirler. İtidale sahip olan kişi aşırı davranışlardan uzak kalarak güzel ahlâka sahip olur.

Ahlâkî faaliyetlerin değerlendirilmesi aşamasında akıl, hangi davranışların yapılabileceğine karar verir. İnsanın bu husustaki gücüne “hikmet” denir. Böyle bir güce sahip olan insan; zeka, hatırlama, çabuk anlama, zihin berraklığı, kolay öğrenme, akletme, doğru düşünme, belleme gibi tâlî erdemleri kendinde bulundurulur. Hikmet erdemi sefehlik ve budalalık erdemsizliklerin ortasıdır.

İnsanda bulunan diğer bir erdem yiğitlik, kararlılık, ataklık özelliklerini içeren cesaret erdemidir. Tehlikeli işlerde aklın gereğini yapması, nefsin büyüklüğü, gözüpeklik, himmet sahibi olmak, sebat, metanet, sabırlılık, sükunet, yüreklilik, sıkıntıya katlanma, vakar ve olgunluk, korku ve endişelere karşı hadiseleri göğüsleme ulvî gayelere koşma yolunda gayretli ve ideal sahibi olma, azimli olma, yumuşak huylu olma, millet ve din için şuurulu bir gayret içinde olma, dinî ve millî gayeleri kutsal sayma bu erdemın kapsamına girmektedir. Cesaretli olma korkaklık ve hiddetten köpürmenin ortasıdır.

İslam ahlâk filozoflarının erdem tasniflerinde temelde dört erdemden bahsedilir. Bu erdemler Platon’un meşhur üçlü ruh taksimine göre açıklanan erdemlerdir. Buna göre hikmet, iffet ve yiğitlik olarak ifade edilen bu erdemler ruhun üç parçasına karşılık gelmektedir. İslam filozoflarına göre erdem iki aşırı uç arasındaki (ifrat-tefrit) ortadır. Bu iki uç ise rezilet (erdemsizlik) olarak nitelenir. Filozoflar erdemleri dengede tutması açısından bu erdemlere adalet erdemini de eklemişlerdir. Adalet hem başlı başına bir erdem hem de erdemleri dengede tutan temel bir unsurdur. Şimdi de filozofların erdem tasniflerine göz atalım.

Kindî ahlâkî erdemleri insanın nefse özgü nitelikleri ve insanın nefsinden kaynaklanan ve dış varlığını kuşatan etkiler yani fiil ve hareketler olmak üzere iki kısımda inceler. Birinci kategoriye girenler Platon’dan beri temel erdemler olarak kabul edilen hikmet, yiğitlik ve iffet erdemleridir. Hikmet erdemi genel olarak eşya hakkında bilgi edinme gücüne özgü bir erdemdir. Yiğitlik üstünlük sağlama güdüsünden kaynaklanan bir erdemdir. Kindî’ye göre bu erdem yapılması gerekeni yapmak ve ortadan kaldırılması gerekeni de önlemek için ölümü dahi göze alma cesaretini sağlayan erdemdir. İffet erdemi ise bedenın korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan şeyleri sağlama, gereksiz olanlara ilgisiz kalma erdemidir.

Kindî, Platon ve Aristo ahlâk anlayışına bağlı kalarak bu temel erdemlerden her birinin fazlalık (ifrat) ve eksiklik (tefrit) şeklinde iki fenalığın olduğunu belirtmektedir. Bu erdemlerin her birinin dengede olması itidal erdemini doğurur. Kindî her ne kadar bu dördüncü erdem için adalet dememiş olsa da diğer ahlâkçıların kullanımından bildiğimiz bu dördüncü erdem adalet erdemidir (Çağrııcı, 2000, 80).

Ebu Bekir er-Râzî’nin de ahlâk anlayışı da üç parçalı ruh anlayışı ile erdem kavramına dayanmaktadır. Ruhun her bir kısmına karşılık olarak üç erdem (ölçülülük, cesaret ve bilgelik) kabul eden filozof, bütün bu erdemleri kendinde toplayan en yüksek erdemın ise adalet olduğunu belirtir. Dolayısıyla ruhun gerçek mutluluğu bu erdemleri tatbik ile mümkün olmaktadır. Râzî Ruhanî Tıp (et-Tıbbu’r-ruhânî) isimli eserinde erdemsizliklerin nasıl düzeltilmesi gerektiği ile ilgili bilgiler vermektedir. Ona göre insan tutkularını aklın buyruğuna vermeli ve aynı zamanda kendi kusurlarını bilmelidir (Fahri, 2004, 107).

Fârâbî’ye göre erdem, “insanın, kendisiyle iyi şeyler ve güzel eylemler yaptığı duygulardır.” Fârâbî, erdemleri ahlâkî ve aklî olmak üzere iki kısma ayırır. Aklî erdemler hikmet, akıl, akıllık, zekâ, anlayış yetkinliği gibi insanın aklî yönünün erdemleridir. Ahlâkî erdemler ise iffet, şecaat, cömertlik, adalet gibi insanın arzularıyla ilgili erdemlerdir.” “Erdemin amacı birdir, yani başka bir şey için değil bizzat kendisi için istenilen iyidir” (Fârâbî, 1986, 30). Fârâbî’ye göre akıl gücü tek başına mutluluğu elde etmeye yetmez. Dolayısıyla sadece bilmek mutluluk için yeterli olmayıp onun kendi yetkinliğini

elde etmesinin yanında nefsin diğer güçlerini mutluluk gayesine yöneltmesi gerekir. Nazarî olarak mutluluğun ne olduğunu bilen insan, onu elde etmeyi sağlayan fiilleri de yapması lazımdır. Kısacası bilme ve yapma ile ilgili bütün fiillerin kesin olarak mutluluğa ulaştıracak şekilde meydana gelmesi gerekir (Aydın, 1976, 303-304; Bircan, 2001, 270).

Filozof *Tahsîlü's-sa'âde* (Mutluluğu Kazanma) adlı eserinde ise insanların, toplumların ve şehirlerin dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan meziyetleri, onlar mutluluğa götürecek erdemleri dört kategoride inceleyip açıklar. Bunlar; a) Nazarî erdemler b) Düşünme erdemleri c) Ahlâki erdemler d) Amelî sanatlardır. Fârâbi bu eserinde ahlâki erdemlerin açık bir tanımını vermemekle birlikte *Füsûlün Müntezeâ*'da bu erdemi şöyle tanımlar. İnsanın iyi şeyler ve güzel fiiller yaptığı nefsi durumlar (el-hey'at en-nefsâniyye), faziletlerdir. Ahlâki olanlar da; iffet, şecaat, cömertlik, adalet gibi erdemlerdir. Bu fiillerdeki ölçüyü de şöyle izah eder; "İyi olan fiiller birisi aşırı diğeri de eksik olduğu için her ikisi de kötü olan iki aşırı uç arasındaki orta ve mutedil fiillerdir. Erdemler de buna benzer. Çünkü onlar, biri çok aşırı, diğeri de çok eksik olduğu için her ikisi de aşağı olan diğer iki durum arasında nefsin orta (mutavassıt) durum ve melekeleridir. Buna göre mesela; yemekte ölçülülük, oburlukla lezzet hissini yokluğu arasındaki ortadır. Cömertlik; cimrilikle israf arasında orta, yumuşak huyluluk; aşırı öfke ile hiç kızmama arasında orta, cesaret; atılganlık ve korkaklık arasında orta, hayâ; utanmazlık ile sıklıganlık ve şaşkınlık arasında orta olan durumlardır (Fârâbi, 1983, 49; 1986, 50-51, 99).

İbn Sînâ insanın her bir kuvvesinin bir fiili olduğunu ve bu fiilin de onun yetkinliği olduğuna dikkat çeker. Yetkinliğin meydana gelmesi ise onun mutluluğudur. Şehvet gücünün yetkinliği ve mutluluğu haz, gazap gücünün yetkinliği ve mutluluğu üstün gelme, vehim gücünün yetkinliği ve mutluluğu ise tahayyül etmesi ve insanî nefsin yetkinliği de madde ve maddeyle ilgili şeylerden bağımsız bir akıl olmasıdır (Bircan, 2001, 99). *Fi'l-ilmî'l-Ahlâk* isimli eser de öncelikle kişinin ilimlerin sayımında sıralanan bilimleri öğrenerek nazarî yönünü yetkinleştirip ardından nefsinin arındıran erdemlerin kazanılması, erdemsizliklerin ve ondan kaçınma vasıtalarının bilgisi ile amelî yönünü mükemmelleştirip "kendi insanlığı için bu dünya ve öte dünyada mutluluğa ulaştıran mükemmelliği başarabilmeyi gayret eden insanın üzerine düşen yükümlülüklerin incelenmesiyle başlar. İbn Sînâ'ya göre temel erdemler nefsin üç gücü olan şehvet, gazap ve akıl gücüne karşılık gelmek üzere sırasıyla iffet, şecaat ve hikmet olarak verilmiştir. Bu erdemlerden her biri mükemmelliğe ulaşıncaya dördüncü erdem olan adalet erdemi ortaya çıkar.

İbn Sînâ'ya göre ilk üç erdem her biri türün cinse bütünün basit elementlere göre durumunu andıran bir dizi tâlî kısımlardan oluşur. İffetin ve şehvet gücüne dair erdem tâlî kısımları cömertlik ve kanaati; şecaatin veya gazap gücüne dair erdem tâlî kısımları sebat, hilm, kerem, müsamaha, bağışlama, geniş ufukluluk, ahlâki tahammül, güven verme; hikmetin yahut akıl gücünün tâlî kısımları belâgat, ferâset, güzel idare (hüsn-ü tedbir), metanet, doğruluk, vefa, dostluk, merhametlilik, haya, âlicenaplık, sözünde durma ve alçak gönüllülüktür. Kişi bu erdemleri tam anlamıyla uyguladığında gereksiz ve boş meşgaleleri bırakır, söz ve eylemlerinde yalancılıktan kaçınır ve Yüce Varlık'ın tefekkürüne dalar (Fahri, 2004, 125).

İslam ahlâk filozofları içerisinde önemli bir yere sahip olan İbn Miskeveyh de erdem tasnifini nefsin güçleri ile açıklayarak klasik Platoncu tasnife uyar. Buna göre akıl kuvvetinin erdemine hikmet, öfke (gazab) kuvvetinin erdemine cesaret (şecaat), arzu (şehvet) kuvvetinin erdemine iffet karşılık gelmek üzere temel erdemleri tayin eder. Bu parçalar uyumlu çalıştıklarında ise dördüncü erdem olan adalet ortaya çıkar. Bahsi geçen bu erdemlerin her birinin alt dallarını şu şekilde sıralar: hikmetin alt bölümleri; zeka, hızlı kavrayış, zihin berraklığı, öğrenme kolaylığı, hafızada tutma, hatırlama gibi erdemlerdir. Cesaretin (şecaat) alt bölümleri ise nefsin olgunluğu, cesaret, yüksek gayret, sebatkârlık, yumuşak huyluluk, soğukkanlılık, gözüpeklik ve dayanıklılık gibi erdemlerdir. İffetin alt bölümleri ise utanma, merhamet, güzel tutum, barışseverlik, arzuları dizginleme, kanaat, gibi erdemlerdir. Adaletin alt bölümleri ise dostluk, ülfet, vefa, şefkat, akraba sevgisi, isabetli yargı, teslimiyet ve dindarlık gibi erdemlerdir (İbn Miskeveyh, 1983, 24-34). İnsanın amelî ve ilmî olmak üzere bileşik bir varlık olduğunu ifade eden İbn Miskeveyh birincisini ahlâkî yetkinliğe ikincisini de ilmî yetkinliğe denk getirir. İnsanın mutluluğu da bu iki yöndeki yetkinliğine bağlıdır. Nefsin ahlâk sağlığının korunabilmesi için, ahlâken kötü yola düşmeyi engelleyen ahlâkî ve aklı hususiyetleri nefste sağlam

bir şekilde düzenleyen, kötü kullanım ve tembelliğe karşı onu koruyan amelî ve nazarî disiplinlerin takibiyle meşgul olmalıdır (İbn Miskeveyh, 1983, 19-20).

SONUÇ

Görüldüğü üzere klasik dönem ahlâk filozoflarına göre erdem genel anlamıyla “iyi ve güzel ahlâka sahip olmak” şeklinde tanımlanır. Gaye olarak bakıldığında erdem, insanı hem mutluluğa yönlendirir, hem de insana mutluluk kazandırır. Çünkü mutluluk öyle bir amaçtır ki bu amaca ancak erdemli davranışlarla ulaşılabilir ve mutluluk yolunda erdeme uygun davranışlarla ilerlenir. Kişi ancak cesaret, cömertlik, alçak gönüllülük, adalet, saygı gibi erdemli davranışlar sergilemekle en nihai gaye olan mutluluğu elde edebilir. Dolayısıyla insan kendisini mutluluğa götüren iyi davranışları ne kadar çok yapar ve tekrarlırsa o kadar üstün mutluluk mertebesine ulaşabilir. Bununla birlikte filozofların mutluluk yaklaşımının gündelik dilde mutluluğun karşılığı olan bedenî hazlar ve geçici tatminlerle ilgisi olmayıp gerçek mutluluğa erdemli davranışları sergileyerek ve akla uygun yaşamak suretiyle bilgi, düşünce ve ahlâk donanımıyla ulaşılabilir.

Bu haliyle filozoflar psikoloji, ahlâk, siyaset, metafizik gibi temel alanları yetkinleşmenin basamakları olarak görmekle birlikte mutluluğu hazırlayıcı alanlar olarak da gördükleri söylenilebilir. Nitekim psikoloji insanın mahiyetini kavramayı sağlarken, ahlâk insanın davranışlarını erdemli hale gelmesini sağlar. Bununla birlikte bilgi ve erdemde yetkinleşme erdemli bir toplum ve yönetim sayesinde, insanın aklî ve zihnî yetkinliği de metafizikle mümkün olmaktadır.

Modern dönemlerle birlikte insanın ahlâkî değerlere ne kadar muhtaç olduğu bir kez daha ortaya çıktı. Topluların ekonomik ve teknolojik yönleri itibariyle gelişmişlik düzeyini yakaladığı gözlenirken değerlere bağlılık itibariyle gerilediği dikkat çeker. Modernizm dalgası günümüz insanının manevî kimliğini ve ahlâkını ve değerlerini önüne katıp yokluğa sürüklemektedir. Bu durum bizleri tekrar ahlâkî değerlerin metafiziğini sorgulamaktan ziyade gelecek nesiller adına bu değerlerin eğitimi ve inşasının nasıl olması gerektiği sorusunun cevabını aramaya itmeliyiz. Dolayısıyla bizler ilk insandan itibaren bütün coğrafyalarda ve asırlarda kabul gören evrensel değerlerin ortak paydasında insana yatırım yapmanın zorunluluğunu görüp sorumluluğunu paylaşmalıyız.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia (1967). Ahlak Öğretileri (Mutluluk Ahlâkı), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak.

Aydın, Mehmet (1976). “Fârâbî'nin Siyaset Düşüncesinde Sa'adet Kavramı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXI, s. 303-315.

----- (1984). İbn Sînâ'nın Mutluluk (es-sa'ade) Anlayışı, İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı, Ankara.

Aristoteles (1997). Nikomakhos'a Etik, trc. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yay.

----- (1998). Eudemosia Etik, trc. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi.

----- (1983). Politika, trc. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bircan, Hasan Hüseyin (2001). İslam Felsefesinde Mutluluk, İstanbul: İz Yay.

Cevizci, Ahmet (2000). Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul.

Çağrı, Mustafa (2000). İslâm Düşüncesinde Ahlâk, İstanbul: Birleşik Yay.

Epikür (1962). Mektuplar ve Maksimler, trc. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Fahri, Macit (2004). İslâm Ahlâk Teorileri, trc. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan, İstanbul: Litera Yay.

Fârâbî (1991). el-Medinetü'l-Fâzıla, thk. Albert Nasri Nadir, Beyrut: Dâru'l-Meşrik.

----- (1993). es-Siyasetü'l-Medeniyye, Beyrut.

----- (1983). Tahsîlü's-sa'ade, thk. Cafer Ali Yasin, Beyrut, Dâru'l-Endülüs.

----- (1986). Fusûlün Müntezea, nşr. Fevzi Neccar, Dâru'l-Meşrik.

-----, et-Tenbîh alâ sebîli's-sa'ade, thk. Cafer Ali Yasin, Beyrut: Dâru'l-Menahil, 1985.

Galen (1937). Kitâbü'l-ahlâk li-Calinus, nşr. P. Kraws, Kâhire.

İbn Miskeveyh (1983). Ahlâkı Olgunlaştırma, trc. Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Platon (1975). Devlet, trc. Sebahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Weber, Alfred (1991). Felsefe Tarihi, trc. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yay.